

sporna makar i njena minimaina osnova. U tom se kontekstu otvara pitanje: da li je komunikativna teorija u stanju da bude filozofska osnova demokratije, makar da u našem vremenu pobuđuje veliku pažnju i slovi kao teorijski domet najvišeg ranga?

Ako u današnjim društvima i postoji tzv. odsustvo razgovora o bitnim

pitanjima tih društava, ako se među predstavnicima različitih struja u mišljenju događa nešto slično (mada bi se u tom pogledu posljednjih 20-ak godina mogle smatrati kao izuzetak), onda je to stoga što zagovornici pojedinih stanovišta ne veruju u smislenu razrešavanje tih sporova. Ovaj rad je napisan uz (barem intuitivno prisutno) uverenje da ne bi tako moralo ostati.

BELEŠKE

Prethodna verzija ovoga teksta ili njegovi delovi bili su osnova više javnih predavanja: na Kolarčevom narodnom univerzitetu u Beogradu (u ciklusu »Savremena nemačka filozofija«) 12. 11. 1981. na skupu *Filozofija, vrijednosti, svijet* Hrvatskog filozofskog društva 15 – 16. 10. 1982. na Tribini mladih u N. Sađu 4. 3. 1983. i na skupu *Politika i etika* Odsjeka za filozofiju Fakulteta političkih nauka u Zagrebu 29 – 30. 6. 1983. godine. (Tekstovi se navode preko rednog broja (up. popis literature) i broja strane.)

- Habermasove reči mogu biti prilog genezi ovog pitanja: »Strogo univerzalističko shvatanje moralnih temeljnih stavova, oblik autonomne samokontrolne na osnovi internalizovanih, visokoapstraktnih orijentacija radnji i model potpune recipročnosti odnosa između pripadnika neograničene komunikativne zajednice – to su crte religiozne etike bratstva (Brüderlichkeitsethik), koja je proizašla iz 'nove socijalne zajednice' 'soteriološke religiozne komune' koju su stvorili profeti, gde je etizirane religije isključenje bilo ubrzano s najvećom konsekvatnošću«. Up. 14, I 312; za interne navode up. 33, S.542.
- Pod tezom o privatnom jeziku ne treba podrazumevati samo situaciju u kojoj čovek govori sam sa sobom, nego monološku upotrebu jezika uopšte, za koju zna samo govornik. (Up. 34, 243 – 315 i 35, pp. 271–320.) Da bi se, po Wittgensteinu, jezik nazvao privatnim, mora zadovoljiti najmanje dva uslova: (a) da se odnosi na nešto o čemu znanje poseduje samo govornik i (b) da druge osobe ovaj jezik ne mogu razumeti. Up. nav. radove.
- »Nabačaj idealne komunikativne zajednice može da se shvati kao konstrukcija koja treba da obnasi šta mislimo s nivoom *delanja u samokritičkom stavu*«. 14, II 153.
- Iako se termin »poslednje utemeljenje« (Letztbegründung) koristi tek u poslednjih tridesetak godina, sam problem na koji se on odnosi nije nikako nov. Descartesovu potragu za neuzdrmanim temeljem (fundamentum inconcussum) sledi Reinhold, Fichte, Schelling, Hegel; novokantovci govore o »teškoći poslednjeg utemeljenja« (Natrop) ili »utemeljenju poslednjih pretpostavki spoznaje« (up. 25, S.237). Husserl se tek u poznoj fazi izričito nadovezuje na problem »neuždrmanog temelja« spoznaje, tezom o »apsolutno utemeljenoj znanosti«. On je po svoj prilici bio prvi ko je utporebio termin »letztbegründet« kao jednu reč, i to u »*Kartezijanskim meditacijama*«, na mestu gde govori o tome da predikativna evidencija uključuje i prepredikativnu i nastavlja: »...damit aber mitbestimmend die Idee wissenschaftlicher Wahrheit, als letztbegründeter und zu begründeter predikativer Verhältnisse« (up. 17, S. 52). Ulogu poslednjeg utemeljenja u *Krizi*... preuzima svet života kao prizorna evidencija (up. 17, S. 127). H. Dingler koristi pojam *Vollbegründung* umesto poslednjeg utemeljenja. Od približno 1967 – 8. godine do danas traje spor o poslednjem utemeljenju, čiji su najistaknutiji učesnici P. Lorenzen, J. Mittelstrass, K.-O. Apel, H. Albert, W. Stegmüller, ka ddr K.-O. Apel, H. Albert, W. Stegmüller, Kamlah, Habermas, A. P. Griffiths, R. S. Peters itd. Up. 32, S. 251 i d.
- Prema tezi Hansa Alberta, težnja ka poslednjem utemeljenju u filozofiji vodi »münchhausenovoj trilemi« (up. 1, S. 11 i d.).
- Za ovaj argument je odlučujuća njegova refleksivna struktura. »Samo ako (a) ne previdimo ono što uzimamo u obzir i (b) i ako ono što se tako pojavljuje, pošto se to lako događa, opet teorijski ne objektiviramo, samo onda je argument prinudan. To znači, samo ako pragmatički odnos između ilokutivno shvaćenog performativnog dela i predikativno shvaćenog propozicionalnog dela od 'p' ne preklupaju u neki jedino sintaktičko-semantički odnos, odn. performativnu inkonzistentiju u prostoru logičku kontradikciju... samo onda argument sačuva svoju moć« (up. 22, S. 20). (Performativni stav leži na ravni metakomunikacije, a propozicionalni deo na ravni komunikacije (o objektima referencije).)
- Problem sličan Apelu imao je i Durkheim: »Idealno društvo ne stoji izvan zbiljskog društva; ono je jedan deo njega; umesto da se dele poput dva pola koji se odbijaju, ne može se pripadati jednom a da se ne pripada drugom« (up. 12, S. 566, nem. prevoda: Suhrkamp, Fm 1981).
- Apel je (up. 4, III deo knjige) utvrdio da ne možemo intervencionistički uticati na »logiku znanstvenog postupka« i menjati ga u skladu s nekim uvidima humanističke tradicije. Vrdnosna i humanistička gledišta bitno pripadaju samom subjektu istraživanja i praksi sveta života kojoj on pripada. Prema Apelovoj zamisli, mogućnost takve intervencije postoji zahvaljujući »komplementarnosti i uzajamnoj pretpostavljenosti znanosti, čiji su metodički postupci objašnjenje, odnosno razumevanje (a ne pukom voluntarizmu). Posredstvom odnosa prema znanostima, Apel pravi razliku položaja znanosti na Zapadu i u »realnom socijalizmu« (up. 9, 10 i 11).

LITERATURA

- Albert Hans – *Traktat über kritische Vernunft*, Tübingen 1968.
- Albert Hans – *Transzendente Träumereien*, Hamburg 1975.
- Apel Karl-Otto – *Transformation der Philosophie*, 2 Bde, Fm 1973.
- Apel Karl-Otto – *Die Erklären – Verstehen – Kontroverse in transzendental-pragmatischer Sicht*, Suhrkamp, Fm 1979.
- Apel Karl-Otto – *Sprechakttheorie und transzendente Sprachpragmatik zur Frage ethischer Normen*, in: *Sprachpragmatik und Philosophie* (Hrsg. von K.-O. Apel), S.10 – 173, Suhrkamp, Fm 1976.
- Apel Karl-Otto – *Das Problem der philosophischen Letztbegründung im Lichte einer transzendentalen Sprachpragmatik: Versuch einer Metakritik des »Kritischen Rationalismus«*, in: *Kannitscheider B./Hrsg./ – Sprache und Erkenntnis*, Festschrift f. g. Frey, Innsbruck 1976, S. 55 – 82.
- Apel Karl-Otto – *Der Ansatz von Apel*, in: W. Oelmüller (Hrsg.) – *Materialien zur Normendiskussion*, Bd. I, *Transzendentalphilosophische Normenbegründungen*, F. Schöningh, Paderborn 1978, S. 160 – 203.
- Apel Karl-Otto – *History of Science and the Problem of historical Understanding and Explanation*, MS 1982.
- Apel Karl-Otto – *Social Action and the Concept of Rationality*, MS 1981 (za *Phenomenology and the human Sciences*, vol. 1).
- Apel Karl-Otto – *Etika i racionalnost* (Tematski broj i razgovor s K.-O. Apelom), *Gledišta* 11 – 12/ 1981.
- Karl-Otto Apel et alii – *Praktische Philosophie. Etik*, Bd. 1 Suhrkamp, Fm 1980.
- Durkheim E. – *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, Paris 1968. (koristi se nem. prev.: Suhrkamp, Fm 1981).
- Fischer G. u.a. – *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*, 12 Bde. und Reg., Stuttgart u.a. 1956 – 1969. (repr. 1982).
- Habermas J. – *Theorie des kommunikativen Handelns*, Suhrkamp, 2 Bde., Fm 1981.
- Höffe O. (Hrsg.) – *Lexikon der Ethik*, Zweite, neubearb. Aufl. Beck, München 1980.
- Husserl E. – *Kartezijanske meditacije*, CKD, Zagreb 1975 (I), 1976 (II) /Den Haag 1983/.
- Husserl E. – *Die Krisis des europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*, Den Haag 1962.
- Ilting K. H. – *Anerkennung*, in: *Probleme der Ethik*, Freiburg/Br. 1972.
- Kant I. – *Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogie*, 2 Bde, Suhrkamp, Fm 1968.
- Krings H./Baumgartner H. M./Wild C. (Hrsg.) – *Handbuch philosophischer Grundbegriffe*, (Studienausgabe 6 Bde) Kösel, München 1973 – 4.
- Kuhlmann W. – *Reflexion und kommunikative Erfahrung*, Suhrkamp Fm 1975.
- Kuhlmann W. – *Reflexive Letztbegründung. Zur These von der Unhintergebarkeit der Argumentationssituation*, in: *Zeitschrift f. ph. Forschung*, Bd. 35 1/1981, S. 3 i d.
- March A. – *Das Geltungsproblem in den modernen Naturwissenschaften*, in: *Kultur und Norm. Schriften zur wissenschaftlichen Weltorientierung* (Hrsg. von O. W. Haseloff und H. Stachowiak), Bd. II, Berlin 1957.
- Prokopijević M. – *Etička norma transzendentalne jezičke pragmatike, Filozofska istraživanja* 4 – 5/1981.; isti – *Jezičko otvaranje sveta, Dalje* I, 1/1982.; isti – *Etika i racionalnost, Gledišta* up. 10.
- Rickert H. – *Der Gegenstand der Erkenntnis*, 1928.
- Skirbæk G. – *Pragmatism in Apel and Habermas*, MS, »Philosophy and social Sciences« 19. 3. – 9. 4. 1982. IUC Dubrovnik.
- Schädelfach H. – *Reflexion und Diskurs*, Suhrkamp, Fm 1977.
- Schönrich G. – *Kategorien und transzendente Argumentation. Kant und die Idee einer transzendentalen Semiotik*, Suhrkamp, Fm 1981.
- Schwenmer O. – *Philosophie der Praxis. Versuch zur Grundlegung einer Lehre vom moralischen Argumentieren*, Suhrkamp, Fm 1971.
- Thompson J. B./Held D. (Eds.) – *Habermas: critical debates*, The Macmillan Press, London 1982.
- Vollrath E. – *Praktische Philosophie als Philosophie des Politischen*, MS 1982.
- Ritter J./Gründeg K. (Hrsg.) – *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Schwabe und Co. Basel – Stuttgart, Bd. I – V (1971 – 1980).
- Weber M. – *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, Tübingen, 1963 (I).
- Wittgenstein L. – *Philosophische Untersuchungen*, Suhrkamp, Fm 1960 (*Schriften* I).
- Wittgenstein L. – *Notes for Lectures on »Private Wxperience« and »Sense data«* (Ed. R. Rhee), in: *Phil. Review* 77 (1968), pp. 271 – 320.

dve pesme

žaklina tanurdžić

o o o

izbacili su uspomene
one ne vrede
neupotrebijene
što se vučem krajevima
gde ostavih korake
svoje
gde pesma ukrasi mi dlan
gde paljbe biše se ne čuju
jasno je
kao sudnji dan
Nit dolazi
nit se javlja
zora prokletnica
dok dan jenjava
voćnjake s brda gledam
u daljinu
zar je more uvek
belo s krajeva
Nit dolazi
nit se javlja
zora prokletnica
kao da su mi sve one majke
crne vrane sletole
na moja ramena

o o o

moram
još posle svega
da kažem
da ću i posle
svega
imati
još nešto
svakako
da kažem

škorpionova šetnja

milenko pejović

Pod bestežinskim
Temeljem
Škorpion ljulja
Antenu

Slika dobra
Plazmatičan ekran
Drveni glas
Drhtaj prizemlja
Umiruje

Obične reči
Pod rever
Beže

Glas jedan

Pipcima crpem
Sok
Tuđe odgonetke

Priptomljenog
Reptila
Izvodim u svet

Šetnja nametnuta
Škorpionu
Odgriza rep